

Između želje i stvarnosti: ustaša u bojnoj odori

DAVOR MARIJAN

Hrvatski institut za povijest

Zagreb, Hrvatska

dmarijan66@gmail.com

Na temelju skromnih i fragmentarnih izvora razmatra se raskorak između željenog i ostvarenog u vojnom krilu Ustaškoga pokreta tijekom Drugoga svjetskog rata. Ustaški koncept hrvatstva očekivao se posebice od članova pokreta, a zbog ratnih prilika osobito u njihovu uvojničenom dijelu. Težište razmatranja na motivima je za služenje u ustaškim postrojbama kao i problemima u njima uslijed nestegovnoga ponašanja i nesuglasicama s vjerskom pozadinom između katolika i muslimana. Na kraju se nameće zaključak da su ustaše, kao reprezentanti ekskluzivnoga hrvatstva, deklarativno sebi nametali visoke standarde ponašanja, no, pokazuje se, neostvarive.

Ključne riječi: Drugi svjetski rat; Nezavisna Država Hrvatska; ustaše; „Crna legija”; vjerska nesnošljivost

Nakon što je skupina oficira Vojske Kraljevine Jugoslavije uz potporu obavještajnih službi Velike Britanije 27. ožujka 1941. izvela vojni udar i na prijestolje dovela maloljetnoga kralja Petra II. Karađorđevića, čelnik Trećega Reicha Adolf Hitler odlučio se na vojnu reakciju. Rat koji je slijedio bio je još jedna munjevita predstava Hitlerove oružane sile. Jedna od popratnih posljedica sloma Jugoslavije bilo je i stvaranje Nezavisne Države Hrvatske (NDH). Stvorena je jer je tijekom priprema za vojno uništenje Kraljevine Jugoslavije Mađarska odbila Hitlerovu ponudu za pripajanje Hrvatske. Nijemce je potom odbio i vođa dominantne Hrvatske seljačke stranke Vladko Maček, kojega je Hitler vidio na čelu hrvatske države koja se planirala proglasiti nakon mađarskoga odbijanja. Ante Pavelić, vođa Ustaše – hrvatske revolucionarne organizacije (UHRO), instaliran je za čelnika nove države kao talijanski kandidat. Pavelić je od 1929. bio u Italiji i, uz ovisnost o talijanskom režimu, iz prve je ruke gledao stvaranje totalitarne fašističke države.¹ Ponešto od totalitarnih uzora ustaše su pokušali primijeniti u Hrvatskoj.²

¹ O Travanjskom ratu i prvim danima NDH detaljno u: TERZIĆ, *Slom Kraljevine Jugoslavije* i KRIZMAN, *Ante Pavelić i ustaše*, te sažeto u: TOMASEVICH, *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941-1945*. O Pavelićevu boravku u Italiji u: SADKOVICH, *Italija i ustaše 1927. – 1937*.

² Totalitarizam ustaške NDH otvoreno je istraživačko pitanje. Preduvjet za proglašenje režima totalitarnim jest suverenost, koju su ustašama u NDH ograničavali njihovi saveznici, Njemačka do kraja rata i Italija do jeseni 1943. godine.

Do proglašenja NDH ustaštvo je imalo skromnu programsku podlogu. Postoje tek dva prijeratna programska spisa: *Ustav Ustaše, Hrvatske revolucionarne organizacije* i *Načela Hrvatskog Ustaškog Pokreta*. Oba spisa štire su improvizacije po zahtjevima aktualnih ustaških prioriteta. Prve dvije točke *Ustava* iz 1932. govore o potrebi stvaranja nacionalne države u kojoj će hrvatski narod biti potpuni gospodar svih dobara i u kojoj će odlučivati samo oni „hrvatske krvi”. U prvoj točki ističe se da ustaška organizacija „imade zadaću da oružanim ustankom (revolucijom), oslobodi ispod tuđinskog jarma Hrvatsku, da ona postane potpuno samostalna i nezavisna država na čitavom svom narodnom i povijesnom području”. Kada taj „cilj bude postignut”, kaže se u drugoj točki, „ustaška će organizacija braniti svim sredstvima državnu samostalnost Hrvatske i narodnu osebnost hrvatskog naroda, te se boriti zato, da u hrvatskoj državi uvijek bude vladao samo hrvatski narod, te da on bude potpunim gospodarom svih stvarnih i duhovnih dobara u svojoj zemlji”. Ostale točke odnose se na ustroj i članstvo u organizaciji.³ *Načela Hrvatskog Ustaškog Pokreta*, objavljena u lipnju 1933., kratki su programski spis s 15 točaka u kojima je Pavelić izmiješao povijest s ćudoređem.⁴ U *Načelima* je istaknuto suvereno pravo hrvatskoga naroda na hrvatsku zemlju sa seljaštvom kao temeljem i prvim nosiocem svake državne vlasti. Bliskost totalitarizmu vidi se iz tretmana naroda i pojedinca kao cjeline, što je na pravcu „potiranja individualizma”.⁵ Kult nacionalne države kod ustaša zajednički je fašizmu i nacionalsocijalizmu, s tim da je kod ustaša ona bila cilj, za razliku od uzora kojima je to bilo sredstvo s kojim su krenuli u stvaranje novoga svjetskog poretka. Revolucionarni i zavjerenički karakter učinio je UHRO od početka organizacijom s naglašenim vojničkim ustrojem. Organizacija se sastojala od tabora, logora, stožera i Glavnoga ustaškog stana, a ti su nazivi preuzeti iz vojnoga pojmovnika. Tabor je bio ustaška jedinica na području jedne upravne općine, logor skup svih tabora na području jednoga upravnoga kotara, a stožer skup svih logora na području jedne županije. Krovni dio bio je Glavni ustaški stan, koji je upravljao svim poslovima organizacijskoga i revolucionarnoga rada. Na čelu tabora bio je tabornik, logora logornik, stožera stožernik, a na čelu Glavnoga ustaškog stana poglavnik. Ustašom je mogao postati svaki Hrvat sposoban za ustašku borbu, odan temeljnim ustaškim načelima, spreman preuzeti i ispuniti sve odredbe i zapovijedi koje mu izdaju ustaške vlasti i nadređeni. Članom pokreta prestajalo se biti razrješenjem dužnosti i otpustom, što je provodio Glavni ustaški stan po odredbi poglavnika. Glavni ustaški stan bio je po odredbi poglavnika dužan izdati posebne propise o postrojavanju ustaških jedinica, o novačenju i polaganju prisege, radu i obavljanju službe te o svemu što se odnosi na ustašku organizaciju i akciju.⁶ Autoritarnost i militarizam talijanskog fašizma nedvojbeno su bili uzor ustaškoj organizaciji.

³ JAREB, *Ustaško-domobranski pokret*, 120-123.

⁴ Izvorni tekst u: JAREB, *Ustaško-domobranski pokret*, 124-128. Poslije su načela dobila još dvije točke. Usp. *Ustaša govori* i KRIZMAN, *Ante Pavelić i ustaše*, 117.

⁵ JAREB, *Ustaško-domobranski pokret*, 131.

⁶ *Isto*, 122-123.

No, ne treba zaboraviti da je pojava fašizma i nacionalsocijalizma i njihovih stranačkih milicija imala odraza na osnivanje zaštitarskih skupina po Europi i među političkim strankama koje se ne drže fašističkim. I u tom kontekstu treba gledati militariziranost Ustaškoga pokreta.

U programskim odredbama Ustaškoga pokreta nabrojeno je što ustaša treba biti. To se doima kao popis teških, štoviše neostvarivih želja, među ostalim jer ustaše nisu na vlast došli na revolucionaran način kako su najavljivali. Oni su od Nijemaca i Talijana dobili na upravljanje Banovinu Hrvatsku, Srijem i istočnu Bosnu i Hercegovinu. Stoga je Pavelićeva vizija ili projekt ustaške Hrvatske bio u startu opterećen plaćanjem teritorijalne cijene u Dalmaciji Italiji za ustoličenje u Zagrebu. U takvim je okolnostima ustašama kao malobrojnoj tajnoj organizaciji nakon travnja 1941. bilo nužno širenje legitimacijske osnove. Uzori u Italiji i Njemačkoj poticali su nakanu stvaranja totalitarne države u kojoj bi se ustaška organizacija stopila s izvršnom vlasti. U tom smislu ustašama je propagiranje i privlačenje u sastav novih članova bilo nužno za preastanje iz organizacije u pokret. Malobrojna i zavjerenička družina nastojala je brzo dobiti masovan karakter, što je dijelom i uspjela. U omasovljavanju je važnu ulogu odigralo i vojno krilo pokreta. Od 1941. Ustaški se pokret dijelio na tri grane: političko-organizacijsku, Ustašku vojniciu i Ustašku nadzornu službu.⁷ Ustaška vojnica bila je najbrojnija i definirana je kao „vojno-ustaška tvorba, sa zadaćama: osiguranje tekovina ustaške borbe i hrvatskog narodnog ustanka, obrane Nezavisne Države Hrvatske, te tjelovježbovna i vojnička naobrazba ustaških postrojbi”.⁸ Vojnica je službeno osnovana 10. svibnja 1941., a od 18. ožujka 1942. činila je uz Domobranstvo sastavni dio Oružane sile NDH.⁹ Vojnica je Zakonskom odredbom od 17. srpnja 1942. proširena i na oružništvo, redarstvenu stražu i nadzornu službu, čime je ušla duboko u poslove javnoga reda i mira.¹⁰ Poslije su ustaške vojne postrojbe podrazumijevale Ustašku vojniciu, sastavljenu od stajaćih djelatnih zdругova i Prometnoga zdругa, Ustaški obrambeni zdруг Jasenovac iz sastava Ustaške nadzorne službe i Poglavnikov tjelesni zdруг (PTS), koji je prvotno namijenjen za osiguranje poglavnika. Potkraj 1944. i u prvim mjesecima 1945. u procesu intenzivne ustašizacije te su postrojbe preustrojene u hrvatske divizije.¹¹

⁷ Isto, 112-115; „Odredba o sastavu i djelovanju Ustaškog pokreta od 21. 6. 1941.”, *Službeni viestnik Ustaške vojnice* (Zagreb), br. 1, 1. 3. 1942.

⁸ „Odredba o sastavu i djelovanju Ustaškog pokreta od 21. 6. 1941.”, *Službeni viestnik Ustaške vojnice*, br. 1, 1. 3. 1942., 4.

⁹ „Odredba o Ustaškoj vojnici od 10. 5. 1941.”, *Službeni viestnik Ustaške vojnice*, br. 1, 1. 3. 1942.; „Zakonska odredba o Oružanoj sili NDH od 18. 3. 1942.”, *Narodne novine* (Zagreb), br. 66, 21. 3. 1942.

¹⁰ „Zakonska odredba o Ustaškoj vojnici od 17. 7. 1942.”, *Službeni viestnik Ustaške vojnice*, br. 5, 25. 7. 1942.

¹¹ MARIJAN, „Ustaške vojne postrojbe”, 43-49, 59-69.

„Rečeno im je da će kod svojih kuća biti i braniti svoja mjesta”

Uz Poglavnikovu tjelesnu bojnu, Ustaška se vojnica do jeseni 1942. sastojala od redovitih djelatnih bojni, pripremnih ustaških bojni i pričuvnih ustaških bojni. Zapovjedništvo Ustaške vojnice bilo je dužno skrbiti i o tjele-vježbi ustaškoga pomlatka, „za koji vrijedi obvezatna vojna izobrazba”, a koji je ustrojbeno bio dio organizatorne grane Ustaškoga pokreta.¹² Glavni dio Ustaške vojnice bile su djelatne bojne u kojima su dragovoljci služili dvogodišnji vojni rok, što se priznavalo kao služba u državnoj vojsci, tj. Domobranstvu.¹³ Pripremljene bojne služile su za osposobljavanje starijih maloljetnika za službu u Ustaškoj vojnici ili Domobranstvu, a pričuvne ustaške bojne činili su „svi muški članovi Ustaškog pokreta i ženski ustaški odjeli, a kojima je svrha u prvom redu odgojni rad u narodu”.¹⁴ Po odsluženju djelatne službe u Ustaškoj vojnici ustaše su dobivali prvenstvo pri zapošljavanju u državnim i javnim službama, a njihove obitelji prvenstvo pri dodjeli zemljišta. Preostali dio muškoga članstva stariji od 19 godina koji iz nekog razloga nije bio u nekoj od formacija pokreta bio je obvezan na vojno-radnu službu u Hrvatskom domobranstvu.¹⁵

U komunističkoj historiografiji i publicistici o Ustaškoj vojnici nije se pisalo izvan ideoloških okvira. U organizacijskom smislu o njoj se pisalo rijetko i u fragmentima.¹⁶ Prema tim gledištima, Ustaška vojnica bila je specijalna formacija namijenjena za činjenje zločina i kontinuirano je rasla iz godine u godinu. Pritom se ignorirao vjerojatno glavni motiv za pristup Ustaškoj vojnici, a to je bila mogućnost službe na domicilnom području, što je susljedno povlačilo određene privilegije egzistencijalnoga tipa. Ta činjenica sustavno se ignorirala premda je nezaobilazna u razmatranju zašto je dijelu Hrvata služba u ustašama bila privlačna. Po uzoru na fašističku miliciju – crne košulje, Talijani su Ustašku vojnici zvali milicijom, što je najveći dio ustaša organizacijski svakako bio do kraja rata, kada su počela masovna povlačenja vojske i stanovništva na zapad. Milicija je redovito značila službu uglavnom blizu kućnoga praga, pa je ustaštvo bilo mnogo više „domobranstvo” od službenoga Domobranstva, koje se popunjavalo i koristilo eksteritorijalno.¹⁷

S iznimkom PTS-a te I. i V. ustaškoga stajaćega djelatnog zdruge, tj. *Crne legije*, većina postrojbi Ustaške vojnice do pred sam kraj rata bila je vezana za domicilno područje. Vojničari koji su odslužili svoje redovite dvije godine a nisu tražili otpuštanje iz Vojnice prevođeni su u pričuvu i zadržavani u po-

¹² „Odredba o sastavu i djelovanju Ustaškog pokreta od 21. 6. 1941.”, *Službeni viestnik Ustaške vojnice*, br. 1, 1. 3. 1942.

¹³ „Glavni stožer UV od 10. 7. 1941., Dopuna Ustaške djelatne vojnice”, *Službeni viestnik Ustaške vojnice*, br. 2, 15. 5. 1942., 2.

¹⁴ „Odredba o sastavu i djelovanju Ustaškog pokreta od 21. 6. 1941.”, *Službeni viestnik Ustaške vojnice*, br. 1, 1. 3. 1942., 4-5.

¹⁵ *Isto*, 5.

¹⁶ O tome u: MARIJAN, „Ustaške vojne postrojbe”, 1-2 i 147.

¹⁷ O tome detaljno u: BARIĆ, *Ustroj kopnene vojske domobranstva*.

strojbama. Oni koji su odslužili redoviti rok i zatražili otpust stavljeni su pod Zapovjedništvo Ustaške pripreme i njih se do početka 1943. moglo angažirati po potrebi službe u Ustaškoj vojnici i Domobranstvu.¹⁸ Ukidanjem Ustaške pripreme početkom 1943. mogućnost za njihovo angažiranje bila je veća, što je znatan broj njih nastojao izbjeći. Dio pozvanih pričuvnika potvrdama je uspio izbjeći služenje i u ustašama i u Domobranstvu. Stoga je Zapovjedništvo Ustaške vojnice 3. svibnja 1943. zapovjedilo da se takvi pokušaji suzbiju, a prekršitelji isključe iz Ustaškoga pokreta i stave na raspolaganje domobranskim popunidbenim zapovjedništvima.¹⁹

Osim I. i V. ustaškog zdruga, tj. *Crne legije*, ostale postrojbe uglavnom su boravile na domicilnom području i pokret s njega neki nisu blagonaklono primali. Primjerice, ustaše 33. pripreme bojne iz Srijema nakon sedam mjeseci službe na području Ostrošca kraj Bihaća bili su krajnje nezadovoljni svojim tretmanom. „Kod samih vojničara je izbilo nezadovoljstvo i svi tvrde da su prevareni jer kod upisa u ustaški pokret rečeno im je da će kod svojih kuća biti i braniti svoja mjesta i čuvati osim toga svi izjavljuju da bi u tom slučaju radije ostali domobrani.”²⁰ Sličan je slučaj bio i među ustašama 2. satnije XVIII. ustaške djelatne bojne iz sjeverne Bosne i zapadne Slavonije, koja je u ljeto 1942. poslana na područje Kupresa i Tomislavgrada, gdje je pridodana ustaškim postrojbama I. ustaškoga stajaćega djelatnog zdruga *Crna legija*. Nakon izvjesnoga vremena satnija je raspuštena, a ljudstvo uključeno u sastav *Crne legije*, što su primili s negodovanjem, pa je nekoliko dočasnika započelo akciju povratka u sastav matične bojne koja ih je dovela na korak do dezerterstva. Zapovjednik XVIII. ustaške bojne satnik Vinko Ferček stao je na stranu svojih nekadašnjih vojničara držeći da je njihovo prevođenje u sastav *Crne legije* protupropisno, što je na kraju potvrdio sudski izvjestitelj Zapovjedništva ustaških djelatnih i pripremnih postrojbi Velike župe Vuka, koji je zaključio da nema elemenata za pokretanje sudskoga postupka protiv dočasnika bivše 2. satnije XVIII. bojne koji su zbog odbijanja zapovijedi završili na sudu.²¹

Vezanost ustaša za domicilno područje bila je konstantna i vrhunac je dosegla masovnim osnivanjem ustaških posadnih bojni tijekom 1944., koje su po svojoj namjeni doslovno službovale na kućnom pragu i nisu bile prikladne za zadatke većega značenja.²² Radna postrojba Pučko-ustaški zbor generala

¹⁸ HR-HDA-0488, Glavno zapovjedništvo oružništva NDH, br. 103 od 17. 1. 1943.: Zapovjedništvo Ustaške vojnice, Postupak oko pozivanja na vježbu i otpusta sa vježbe sa djelatnog razdoblja, br. 596 od 13. 1. 1943.

¹⁹ HR-HDA-0492-DPZBj, br. taj. 828/1943.: Upravni stožer MINORS, Izbjegavanje dužnosti po pripadnicima ustaške pripreme, popun. br. 372/taj. od 22. 5. 1943.

²⁰ HR-HDA-1450, Zbirka gradiva iz inozemnih arhiva, mf D-2379, sn. 544-545: Zapovjedništvo 33. pripreme bojne, br. taj. 288 od 17. 12. 1942.

²¹ HR-HDA-1450, Zbirka gradiva iz inozemnih arhiva, mf D-2249, sn. 127: Zapovjedništvo bojne br. 18., br. 745 od 19. 8. 1942.; *Isto*, mf D-2249, sn. 128: Zapovjedništvo ustaških djelatnih i pripremnih postrojbi Velike župe Vuka, br. 227/taj (nadnevak nečitljiv).

²² Kao primjer: HR-HDA-0250-UV: Stožer Ustaške vojnice, Primljeno izvješće o stanju kod Ust. posade u Zlataru, br. 1040/taj. od 10. 10. 1944.

Metzgera u Srijemu služila je znatnom dijelu ustaša i domobrana da izbjegnu službu u operativnim sastavima i ostanu bliže svojim domovima.²³ Nastojanja ustaša da se ostane blizu kućnoga praga pratila su Ustašku vojnici do kraja postojanja. Jedan od načina bilo je i samovoljno napuštanje Vojnice i prijava u oružništvo, koje je također velikim dijelom funkcioniralo po domicilnom principu. To su koristili i mnogi pričuvnici koji su spas od poziva na službu u operativnim postrojbama pokušavali naći prijavom u najbližu oružničku postaju. Stožer Ustaške vojnice pokušao je toj pojavi stati na kraj zapovijedu da se ne primaju u oružništvo, na pokusnu vježbu, pripadnici Ustaške vojnice koji su na odsluženju djelatnoga razdoblja ili na izvanrednoj djelatnoj službi, bez potvrde i suglasnosti Stožera Ustaške vojnice. Usto je svaki kandidat morao donijeti i potvrdu nadležnoga domobranskoga popunidbenog zapovjedništva da nije pozvan na službu u Ustašku vojnici, s tim da takva potvrda nije starija od deset dana.²⁴ Potkraj 1943. i u stajaćim djelatnim združenjima bilo je zloporabe u pitanju udjela ljudstva, čemu se pokušavalo stati na kraj prvenstveno rigoroznijim liječničkim pregledima i slanjem sposobnih vojnika sa stražarskih i sličnih poslova u borbene postrojbe.²⁵ Manjak dragovoljaca u operativnim ustaškim sastavima sredinom rata bio je već toliko velik da se i PTS počeo popunjavati novcima predviđenim za Domobranstvo, pri čemu je imao apsolutni prioritet u izboru.²⁶

Samovoljni prelazak pripadnika oružanih snaga iz jedne u drugu postrojbu usprkos zabranama potkraj 1944. bio je jako raširen. Običaj napuštanja postrojbi i prelazak u druge ustaške postrojbe zahvatio je čak i PTS, koji je po stezi ipak odskakao od ostalih postrojbi. Taj je običaj u velikoj mjeri zahvatio pripadnike hrvatsko-njemačkih SS i legionarskih postrojbi, koji su prelazili u ustaške postrojbe. Ustaškim časnicima koji bi primili takve bjegunce zapriječeno je ratnim sudovima.²⁷

Krajem 1944. popuna ustaških postrojbi prilagođena je trenutačnom, krajnje nepovoljnom, vojnom stanju. Značajka toga razdoblja je težnja za potpunim uključivanjem u postrojbe, prvenstveno ustaške, sveg raspoloživog i za službu sposobnog ljudstva. U okolnostima krajnje zaoštrenog stanja i nastojanja NDH da mobilizira sve za vojsku sposobno muško stanovništvo na red su

²³ Više o njemu u: BARIĆ, „Pučko-ustaški zbor generala Metzgera”, 29-49.

²⁴ HR-HDA-0492-DPZBj, br. taj. 1556/1943.: Stožer Ustaške vojnice, Primanje pripadnika U. V. u oružništvo, osob. br. 3182/taj. od 22. 9. 1943.

²⁵ HR-HDA-0492-DPZBj, br. taj. 1991/1943.: Stožer Ustaške vojnice, Ponovan pregled momčadi, ob. br. 4148/taj. od 11. 12. 1943.

²⁶ MARIJAN, „Ustaške vojne postrojbe”, 86.

²⁷ HR-HDA-1450, Zbirka gradiva iz inozemnih arhiva, mf D-2372, sn. 180-181: Stožer Ustaške vojnice, Nepovlastno prelaženje i primanje pripadnika hrv.-njem. postrojbi postrojbama U. V., popun. br. 1628/taj. od 21. 12. 1944.; HR-HDA-1549-ZIG NDH, III-31, 649-650: Glavnostožerni ured MINORS, Obveznike Orsa iz Pučko ustaškog zbora odmah uputiti u odgovarajuće postrojbe, op. br. 11769/taj. od 30. 12. 1944.; HR-HDA-1450, Zbirka gradiva iz inozemnih arhiva, mf D-2380, sn. 397: III. ustaški stajaći zdrug, Pripadnici P.T.S., upućivanje u ovo zapovjedništvo radi vraćanja u njihove jedinice, br. 263/taj. od 10. 1. 1945.

došle razne milicije i seoske straže, koje su dijelu mlađega i sposobnoga ljudstva služile kao pribježište od redovne vojske i njezinih ratnih zadataka.²⁸ U novoustrojene ustaške zdrugove u drugoj polovini 1944. uvršteni su i ustaški lovački odjeli. To su bile skupine naoružanih ustaša koje su do tada djelovale kao samozaštitne postrojbe (seoske straže) izvan sustava oružanih snaga.²⁹ Dotadašnje vrlo česte milicije više nisu mogle postojati na području gdje su djelovale redovite postrojbe oružanih snaga i njih se moralo uvrstiti u Ustašku vojniciu.³⁰ Odobreno je i novačenje maloljetnika dragovoljaca od navršениh 16 godina u Ustašku vojniciu, s tim da ih se do navršene 17. godine nije smjelo upotrebljavati za borbene zadatke. Takav postupak dijelom je bio i socijalnoga karaktera – sklanjanje bjegunaca s ratnoga područja koji su izbjegli pred partizanskim novačenjem.³¹

Dva velika vala dezerterstva i prelazaka u partizane koja su u kasno ljeto i jesen 1943. i 1944. zahvatila oružane snage NDH nisu pogodila ustaške vojne postrojbe. To ne znači da nije bilo samovoljnoga osipanja ustaških zdrugova i neposluha; bilo ga je uz određene specifičnosti koje su bile posljedica njihova ustrojenoga razvoja. Zbog odbijanja da se premjesti iz Skradina u Prominu razoružana je u ljeto 1944. ustaška satnija VII. ustaškog zdruga, a njezin zapovjednik ustaša-povratnik stavljen je pred ratni sud. Razlog neposluha bio je navodni strah domicilnih ustaša za svoje obitelji zbog nazočnosti četnika pod njemačkim zapovjedništvom.³² S tom se tvrdnjom očito pravdala želja za ostankom u blizini kućnoga praga.

To je svakako bio najvažniji razlog neposluha ustaša potkraj rata, što je na pojedinim područjima dobivalo oblike otvorenoga dezerterstva. Taj tip dezerterstva u ljeto 1944. bio je čest u VII. ustaškom zdrugu i nazivan je „špiljarstvo”, a ustaše „špiljari”. Špiljari su „naime Hrvati borci, koji štite svoja sela i udaraju protiv partizana i četnika. Priznaju hrvatsku državu i hrvatske vlasti. Oni sebe smatraju sastavnim dielom hrvatske vojske, a tako ih isto smatraju i naši zapovjednici, koji nemaju smisla za vojsku. Ova pojava špiljara u koliko god ne radi protiv teza N.D.H., pogibeljna je pojava jer prijeti opasnost, da se vojska raspe”, kaže se u jednom dopisu Velike župe Sidraga i Ravni Kotari od 28. kolovoza 1944. godine.³³ Sredinom rujna 1944. pojava je do te mjere uzna-

²⁸ HR-HDA-1450, Zbirka gradiva iz inozemnih arhiva, mf D-2170, sn. 2-13: Ustrojavanje divizija na području I. zbornog područja u Zagrebu; AHMBiH-NDH: Glavnoštožerni ured MINORS, Ustrojavanje 12. divizije, op. br. 10360/taj. od 9. 11. 1944.

²⁹ O njima i njihovom odnosu prema oružanim snagama NDH više u: HR-HDA-1450, Zbirka gradiva iz inozemnih arhiva, mf D-2363, sn. 353-354: Odjel Ib 4. gorskog zdruga, Zapovjedni odnos i opskrba ustaških lovačkih odjela, br. 251/taj. od 8. 12. 1943.

³⁰ HR-HDA-1450, Zbirka gradiva iz inozemnih arhiva, mf D-2372, sn. 165: Stožer Ustaške vojnice, Uvrštenje milicije u redovite postrojbe Ust. Vojnice, obč. br. 921/taj. od 3. 3. 1945.

³¹ HR-HDA-1450, Zbirka gradiva iz inozemnih arhiva, mf D-2338, sn. 509-511: XX. (Zagrebački) ustaški zdrug, Dobrovoljaca primanje u Ustašku vojniciu, br. 171/taj. od 22. 12. 1944.

³² HR-HDA-1549-ZIG NDH, III-15, 967-973: Brajković Tomislav, domobr.-ust. dopukovnik od 12. 9. 1944., Posada Skradina i tamošnja milicija.

³³ HR-HDA-0250-UV: Izvještajni odjel Stožera Ustaške vojnice, taj. br. 1831/1944.: Zapovjedništvo ustaša, Prikaz obćeg stanja na području župe, br. T. 1538/44 od 17. 10. 1944.

predovala da je Ustaški stožer Bribir tvrdio da VII. zdruk nije postrojba ni po broju ni po sposobnom ljudstvu. Optužba jednoga zapovjednika bojne protiv bivšega zapovjednika zdruga pukovnika Tomislava Brajkovića dobila je sudski epilog. Optužba je posljedica loših međusobnih odnosa ustaških časnika, a nekoliko vojnih i civilnih dokumenata s područja djelovanja VII. ustaškog zdruga ipak daje više za pravo bivšem zapovjedniku zdruga, koji je pokušao sankcionirati ustaško ostajanje u blizini doma, nego njegovu podređenom časniku koji je to tolerirao.³⁴

Krajem listopada 1944. došlo je do rasula i u nekim postrojbama VI. ustaškog zdruga u zapadnoj Hercegovini i jugozapadnoj Bosni. Prema jednom izvješću, „ustaše VI. zdruga se pri obrani svojih sela odlično bore ali pri daljem odmicanju ostaju kod svojih kuća”.³⁵ Nakon gubitaka u listopadu i studenom 1944. ostatak zdruga bio je u Širokom Brijegu. Glavnina ustaša nalazila se kod svojih domova u statusu milicije, tako da se zdruk u ustrojbenom pogledu potpuno raspao.³⁶ Pod vodstvom zastavnika Ante Kapulice skupina nekadašnjih pripadnika VI. zdruga djelovala je protiv partizana pod nazivom Imotski zeleni kadar, a sličnu skupinu oko Tomislavgrada i Posušja vodio je natporučnik Mirko Kapulica.³⁷ Taj tip boraca zvan je u Hercegovini „škriparima”, a na području Livna, Tomislavgrada i dijela Dalmacije „kamišarima”. Sličnih protupartizanskih skupina bilo je i u drugim dijelovima NDH, kao na području Samobora, i djelovale su i po završetku rata.³⁸

„Ustaša znači biti čovjek u svakom pogledu”

„Na vojniku počiva domovina. O njemu ovisi mir naroda i sigurnost države. Za to njemu narod i država i daju častno mjesto, za to ga i počašćuju vanjskim

³⁴ HR-HDA-1549-ZIG NDH, III-15, 967-973: Brajković Tomislav, domobr.-ust. dopukovnik od 12. 9. 1944., Posada Skradina i tamošnja milicija; HR-HDA-0250-UV: Stožer Ustaške vojnice, br. taj. 1831/1944.: Ustaša – Hrvatski oslobodilački pokret, Zapovjedništvo ustaša, Prikaz obćeg stanja na području župe, br. T. 1538/44 od 17. 10. 1944.; HR-HDA-0250-UV: Stožer Ustaške vojnice, br. taj. 1517/1944.: Ustaša – Hrvatski oslobodilački pokret, Zapovjedništvo ustaša, Bribir – žurno vojničko pojačanje, br. 4738/44 od 20. 10. 1944.; HR-HDA-1549-ZIG NDH, III-15, 963: Ustaški poručnik Robert Merkić, Jurišna bojna U. V. od 6. 12. 1944.; HR-HDA-1549-ZIG NDH, III-16, 811-950: Glavno ravnateljstvo za javni red i sigurnost od 28. 12. 1944., Ustrojstvo i djelovanje VII. ustaškog stajaćeg sdruga.

³⁵ *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, tom V, knj. 34, 723-725: Dnevno izvješće Ministarstva oružanih snaga 31. 10. 1944.

³⁶ AHMBiH-UNS: „Ribar” od 16. 11. 1944., Povlačenje VI. i IX. ustaškog stajaćeg sdruga iz raznih mjesta Hercegovine u Mostar; *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, tom IV, knj. 31, 441-465: Štab 5. korpusa NOVJ od 27. 12. 1944.

³⁷ HR-HDA-1549-ZIG NDH, III-15, 1123-1125: Stožer IX. stajaćeg djelatnog sdruga, br. 21/taj. od 9. 12. 1944., Dnevno izvješće za 8. XII. 1944. g; *Isto*, III-80, 472-474: Velika župa Gora-Prigorje, Ustaški zeleni kader – podatci, br. V. T. 38 od 29. 1. 1945.; RADELIĆ, *Križari*, 196, 421.

³⁸ HR-HDA-1549-ZIG NDH, III-21, 663: Ustaša-HOP, Logor Samobor od 5. 2. 1945., Propupartizanstvo – pojava; RADELIĆ, *Križari*, 177-188, 201.

znakovima, što ga razlikuju od ostalih ljudi. Nu za to je i dužnost vojnika potpunog odgovoriti nadama, što ih u njega polažu narod i domovina. Čuvanje časti, ponos, ustrpljivost, požrtvovnost, samostega, uredan život i hrabrost, krieposti su, koje moraju bezuvjetno resiti vojnika”,

riječi su koje je 1. prosinca 1941. poglavnik NDH Ante Pavelić uputio hrvatskim domobranima.³⁹ Nalaze se u uvodu brošure vojskovođe Slavka Kvaternika *Odgaj i značaj hrvatskog domobrana*, u kojoj se autor osvrnuo na poželjne i nepoželjne odlike i sklonosti vojnika. Oružana sila, prema Kvaterniku, morala je biti „uzorna odgojna škola cijelom narodu i izraz starodrevnih svetih i svijetlih predaja hrvatskog ratničkog duha”.⁴⁰

Poglavnikove i vojskovođine riječi primjenjive su i na pripadnike ustaških vojnih postrojbi, štoviše očekivanja od ustaša bila su još veća zbog nametanja i tumačenja apsolutnoga hrvatstva. Poglavnik, kao neupitni autoritet i vođa pokreta, svojim ustašama postavio je visoku granicu očekivanja od idealnoga hrvatstva. U sličnoj brošuri iz 1942. stoji komentar da svaki hrvatski domobranski starješina „mora ne samo u pojedinostima poznavati idejne nacionalne smjernice Oca Domovine [Ante Starčević, op. a.] i hrvatskih ustaških načela, već se prema istima mora ravnati (upravljati) i po njima izvršavati svoje dužnosti, jer to je zapravo pravo ‘HRVATSKO EVANĐELJE’ po kome mora misliti, živjeti i raditi svaki čestiti Hrvat, a posebno hrvatski domobranski starješina”.⁴¹ Iz takvih želja izvedena su stajališta koja su širena među pripadnicima Vojnice, i ne samo njima. Zapovjedništvo Ustaške vojnice nastojalo je da ustaške postrojbe „budu uzor reda i discipline svima domobranskim jedinicama i ostalim uniformiranim udruženjima na području” NDH.⁴² Percipirane su kao postrojbe postale „same od sebe iz naroda – kao fizički čimbenik našeg narodnog ustanka”.⁴³ Sumnjam da će ikada biti moguće odgovoriti na pitanje koliki su razmjeri ulaska u Ustašku vojnici radi osobnih probitaka, a da to nikako nije bila rijetka pojava očito je iz okružnica koje su pisane da se ta pojava onemogućiti. O tome i problemima s višim ustaškim časnicima koji su sprječavali „uklonjenje nepoćudnih iz vojnice” sačinio je izvješće pukovnik Erih Lisak, glavar Nadzornoga odjela Zapovjedništva Ustaške vojnice, početkom 1943. godine.⁴⁴

Obraćajući se 23. ožujka 1942. ustašama Pripremne bojne iz Sarajeva, dopukovnik Jure Francetić naglasio je da biti

³⁹ KVATERNIK, *Odgaj i značaj hrvatskog domobrana*, 7.

⁴⁰ *Isto*, 9.

⁴¹ MAREVIĆ, *Duhovni odgoj i obće stručna naobrazba*, 7.

⁴² HR-HDA-1450, Zbirka gradiva iz inozemnih arhiva, mf D-2379, sn. 534: GSUV, Jačanje discipline i izvođenje nastave, V.T. br. 429 od 23. 2. 1942.

⁴³ HR-HDA-1450, Zbirka gradiva iz inozemnih arhiva, mf D-2379, sn. 623: Poglavnik NDH, Za sve dielove i postrojbe Ustaške vojnice, br. 155 od 31. 10. 1942.

⁴⁴ HR-HDA-1549-ZIG NDH, III/97, 539-557: Glavar nadzornog odjela ZUV puk. E. Lisak – izvješće o prilikama u U. V. do konca mjeseca siečnja 1943. godine.

„ustaša znači biti čovjek u svakom pogledu. Zato svaki onaj tko misli da neće moći podnijeti ustaška načela neka ostavi naše redove. Još morate i to znati da ustaška odora nije i ne smije biti sredstvo za udovoljavanje svojih osobnih probitaka. I svakom onom koji tako misli neima mjesta među nama”.⁴⁵

Slična stajališta nalaze se u većem broju okružnica tijekom cijeloga rata. Prvoga siječnja 1943. glavar Stožera Ustaške vojnice pukovnik Oton Čuš obratio se časničkom i dočasničkom zboru Vojnice tvrdeći da u NDH narod obraća najveću pozornost na ponašanje ustaša „te svaki njihov postupak podvrgava kaskada i preoštroj kritici”.⁴⁶ Primjer sličnoga promišljanja jest okružnica Zapovjedništva X. ustaškoga stajaćeg zdruge od 8. srpnja 1944., u kojoj se kaže:

„Ustaška vojnica je politička i narodna vojska oslobođenja hrvatskog naroda te temelj izgradnje slobodne ustaške Hrvatske. Stoga u prvom redu moramo biti sviesni, da mi nismo samo vojnički zapovjednici svojih jedinica nego i duhovni vođe svojih vojničara te propovjednici i predstavnici slobode pred celim hrvatskim narodom. Nikada ne smijemo zaboraviti da po nama naš narod [sudi] veličinu i liepotu ustaških načela. O nama ovisi hoće li hrvatski narod ta načela prihvatiti i na njima izgraditi i temeljiti svoju državnost ili će ih odbaciti i dati se zavesti na stari put ropstva.”⁴⁷

Identični zahtjevi postavljani su i ustašama pripremljenih bojna, što se vidi iz jedne okružnice njihova stožernoga zapovjedništva. Od njih se tražilo da se imaju „prema vlastima i pučanstvu, vladati pristojno ozbiljno da bi se time izbjeglo negodovanje i steklo najbolje mišljenje o ustaškom pokretu, te pobila neprijateljska promičba o nemogućem postupku ustaša”.⁴⁸

„Živite čedno”

Spomenuti zahtjevi idealiziran su pogled temeljen na ustaškim načelima i prečesto u gruboj opreci sa stvarnošću države s rasnim zakonima i netolerancijom prema velikom dijelu svojih državljana. Stoga ne čudi da se stvarnost razlikovala. Pritužbe na nedolično ponašanje ustaša nisu bile rijetke. Iz dostupnih izvora može se zaključiti da su pritužbe koje su im se stavljale na račun bile uobičajene za vojske u ratu. Konkretno, bilo je to „pijančevanje, kartanje za novac, nemoralan život i kletva”⁴⁹ kao i posjećivanje noćnih lokala usprkos

⁴⁵ HR-HDA-1450, Zbirka gradiva iz inozemnih arhiva, mf D-2377, sn. 272: Crtice iz borbi za oslobođenje istočne Bosne.

⁴⁶ HR-HDA-1549-ZIG NDH, III-80, 605-606: Ured Zapovjedništva Ustaške vojnice, Drukarstvo ustaških častnika i dočastnika i odgoj ustaša, br. 501 od 1. 1. 1943.

⁴⁷ HR-HDA-1450, Zbirka gradiva iz inozemnih arhiva, mf D-2373, sn. 390-393: Zapovjedništvo X. stajaćeg zdruge, Okružnica, br. 2102/taj. od 8. 7. 1944.

⁴⁸ HR-HDA-1450, Zbirka gradiva iz inozemnih arhiva, mf D-2249, sn. 37: Okružnica Stožernog zapovjedništva pripremljenih bojna od 27. 6. 1942.

⁴⁹ HR-HDA-1450, Zbirka gradiva iz inozemnih arhiva, mf D-2249, sn. 37: Okružnica Stožernog zapovjedništva pripremljenih bojna od 27. 6. 1942.

zabrani.⁵⁰ „U posljednje vrijeme primjećuje se u gradu, skoro u svako doba dana i noći, veliki broj uniformiranih Ustaških osoba, različito odjevenih”, piše u obrazloženju osnivanja oružničkoga voda pri Ustaškom posadnom zapovjedništvu u Zagrebu sredinom 1942., te da pojedinci

„šeću po gradu sa ratnom spremom. Mnogi od njih ne drže se u obće propisa o pozdravljanju, pa je čest slučaj da starijega od sebe niko ne pozdravi. Ima slučajeva da su pojedinci u pijanom stanju pravili izgrede, da u takvom stanju posjećuju dozvoljene i nedozvoljene lokale, što se događa i poslie redarstvenog sata. Svakako imade još uvijek i slučajeva, da pojedine osobe nose nedozvoljene Ustašku odoru i tako je zloupotrebljavaju, unatoč topoglednih odredaba”.⁵¹

Na pojave nedoličnoga i neozbiljnoga ponašanja osoba u ustaškim odorama u zagrebačkim lokalima, posebno noćnim, upozorio je prilikom boravka u Hrvatskoj i jedan talijanski novinar. Bila je to prilika da se s najviše razine pokuša suzbiti ta pojava, koja je po ocjeni visokoga ustaškog dužnosnika Blaža Lorkovića prljala „čast i dostojanstvo ustaške odore”.⁵² U izvješću podnesenom 9. prosinca 1942. Zapovjedništvu III. stajalega djelatnog zdruga zapovjednik ustaške 33. pripremlne bojne žalio se da mu je većina ljudstva naklonjena piću, nedisciplinirana, pa je njime nemoguće zapovijedati.⁵³

Uvesti red među nedisciplinirane ustaše i suzbiti pijanstvo pokušavalo se zabranom konzumiranja alkohola u mjestima stacioniranja Vojnice kao i određivanjem lokala u koje su ustaše smjeli zalaziti, gdje ih se moglo lakše kontrolirati. Nastavak opijanja vodio je sankciji prekršitelja, ali i lokalnih vlasti jer se od njih očekivalo da se angažiraju na toj zabrani.⁵⁴ U jednoj okružnici Zapovjedništva Ustaške vojnice iz sredine listopada 1942. ponovno je skrenuta pozornost na konzumaciju alkohola, što je pokazatelj da prethodne mjere s tim u vezi nisu bile učinkovite. Opijanje u borbi izjednačeno je s dobrovoljnom predajom protivniku „jer pijan čovjek ne može ni micati a kamo li pucati i napadati”. Iz iste okružnice očito je da je problem stege u ustaškim postrojbama i dalje postojao. Zapovijedi Zapovjedništva Ustaške vojnice podređene postrojbe uglavnom nisu čitale, a samim time niti provodile. To se prvenstveno odnosi na stališne iskaze, opća pothvatna izvješća i dnevna izvješća o akcijama i zbivanjima. Iako je dio postrojbi zapovijedi odmah proveo u djelo, čini se većina ipak nije i bile su nužne mnogobrojne urgencije za primjenu

⁵⁰ HR-HDA-1549-ZIG NDH, IV-12, 176: Ravnateljstvo ustaškog redarstva za Veliku župu Prigorje i Zagreb, Dnevni izvještaj, br. taj. 4/18/1942 od 18. 2. 1942.

⁵¹ HR-HDA-1450, Zbirka gradiva iz inozemnih arhiva, mf D-2378, sn. 445: Glavnostožerni odjel GSUV, Postrojenje Oružničkog voda pri Ustaškom posadnom zapovjedništvu Zagreb, br. 69/tajno od 8. 6. 1942.

⁵² HR-HDA-1549-ZIG NDH, IV-1, 640-641: Organizatorni ured Glavnog ustaškog stana, V.T. br. 1883/42 od 26. 8. 1942.

⁵³ HR-HDA-1450, Zbirka gradiva iz inozemnih arhiva, mf D-2379, sn. 542: Zapovjedništvo 33. pripremlne bojne UV, br. 277/taj. od 9. 12. 1942.

⁵⁴ HR-HDA-1450, Zbirka gradiva iz inozemnih arhiva, mf D-2379, sn. 534: GSUV, Jačanje discipline i izvođenje nastave, V.T. br. 429 od 23. 2. 1942.

traženoga. Na popisu nedoličnih djela bio je i nemaran odnos prema opremi i nepotrebno trošenje streljiva, posebice u noćnim borbama, što se s pravom smatralo pucanjem u prazno. Posljednja, iako najvažnija stavka bio je osvrt na daljnje postojanje samovolje i nezakonitih postupaka pojedinaca, što je bilo posve u opreci sa željom da „bi ustaške postrojbe imale biti one koje stvaraju zakonitost, red i poredak, a ne da se i samo hrvatsko pučanstvo plaši dolaska ustaša u njihova mjesta, jer se plaše nezakonitih postupaka”. Bilo je pritužbi da ustaše u pojedinim slučajevima onemogućuju i rad oružništva, pa je Zapovjedništvo Ustaške vojnice odredilo da se ta nemila pojava „treba iskorijeniti radi obćih interesa i probitka naše države”.⁵⁵ Za kockanje kao neželjeni običaj, bez obzira na to je li povod bio novac ili zabava, naglašeno je da se njime „ruše drugarski osjećaji i pojedinac materijalno uništava”.⁵⁶

Osobno bogaćenje, odnosno ratno profiterstvo, bavljenje trgovinom, krijumčarenje robe, korištenje stvari oduzetih Židovima i prilikom raznih pothvata zabranjeno je 1. studenog 1942. posebnom okružnicom Zapovjedništva Ustaške vojnice. Takvi postupci smatrani su nečasnim i uspoređeni sa „židovskom pohleptom”, a oni koji su ju prakticirali ne „zaslužuju ništa drugo, nego da im se ta odora skine, a mjesto nje obuku kažnjeničko ruho”. Sastavni dio okružnice bila je odredba da ju moraju potpisati svi časnici. Djelatnim časnicima i dočasticima zabranjeno je da se bave trgovinom, kao i njihovim suprugama, za što se zahtijevala posebna pismena izjava koja se do 10. siječnja 1943. morala dostaviti Osobnom odjelu Zapovjedništva Ustaške vojnice.⁵⁷

U neprihvatljivo ponašanje spadao je i razvrat, odnosno bludničenje, čije su najteže posljedice bile spolne bolesti. Potkraj 1941. ta se pojava poprilično raširila, pa je Glavni stožer Ustaške vojnice posebnom okružnicom skrenuo pozornost na neprihvatljivost takva ponašanja uz preporuku kako da mu se stane na kraj:

„Jedina sigurna i potpuna zaštita od spolnih bolesti je uzdržavanje od spolnog općenja sa sumnjivim ženskinjem. A sumnjiva je svaka ženska osoba, koja pristaje na spolni odnos. Zato neka zapovjednici satova svim silama uznastoje podići moral i disciplinu kod svoje momčadi, da spriječe pijančevanje, skitnju i blud. Bez toga će sve druge mjere biti slabo uspješne.”⁵⁸

Preporučeno je angažiranje liječnika da održe ustašama „kratku pouku o spolnim bolestima” jer „živa rječ više djeluje nego pisana”. Skrenuta je pozor-

⁵⁵ HR-HDA-1450, Zbirka gradiva iz inozemnih arhiva, mf D-2249, sn. 152-153: Pobočnik Zapovjedništva Ustaške vojnice, Odredba, br. 134 od 17. 10. 1942.

⁵⁶ HR-HDA-1450, Zbirka gradiva iz inozemnih arhiva, mf D-2379, sn. 534: GSUV, Jačanje discipline i izvođenje nastave, V.T. br. 429 od 23. 2. 1942.

⁵⁷ HR-HDA-1450, Zbirka gradiva iz inozemnih arhiva, mf D-2379, sn. 622: Pobočnički odjel Zapovjedništva Ustaške vojnice, Okružnica, br. 22-taj. od 1. 11. 1942. O pljački židovske imovine i izbacivanju Židova iz kuća i stanova u: GOLDSTEIN, *Holokaust u Zagrebu*, 173-214.

⁵⁸ „Okružnica br. 7215 Glavnog stožera UV od 30. 12. 1941.”, *Službeni viestnik Ustaške vojnice*, br. 4, 5. 7. 1942.

nost na to da nedovoljno izliječene spolne bolesti mogu dovesti do „nemogućnosti oplodivanja sa strane muškarca. Neplodan brak je u mnogo slučajeva isto što i nesretan brak. Takav brak promašio je svoju svrhu. Takvih brakova domovina ne treba! A koliko tek zlo pa i krivičnu odgovornost povlači za sobom onaj, koji se spolno bolestan upusti u odnos sa zdravom ženom pa i nju zarazi!”⁵⁹ Ipak, očito se vodilo računa da se nalaze u ratu, u kojem je seksualni život teško ograničiti, pa je preporučena uporaba zaštitnih navlaka kao razmjerno sigurnih sredstava. Okružnica je završena upozorenjem „živite čedno! A tko se već upušta u spolni odnos, neka toga ne čini lahkoumno i nikad pri piću. Neka sačuva i pri tom zdravu pamet i onda će već naći i upotrebiti sredstva, da se od zaraze sačuva”.⁶⁰

Sankcije za nedolično ponašanje znale su biti vrlo oštre. Zabilježen je niz smrtnih presuda zbog ubojstava civila, silovanja, povrede ustaške časti i načela, od čega nisu bili izuzeti časnici kao ni ustaše-povratnici, pripadnici Poglavnikove tjelesne bojne.⁶¹ Vremenska zatvorska kazna načelno je iznosila od 10 do 30 dana, nakon koje je u većini slučajeva slijedio otpust iz Vojnice. Razlozi za otpust bili su drsko ponašanje i samovoljno udaljavanje, nemar, neposluš, nepovjerenje, pijančevanje, iznuda novca, lažne izjave. Dio otpuštenih imao je na popisu više neželjenih navika. Pravo otpusta bilo je u nadležnosti Glavnoga stožera Ustaške vojnice, odnosno zapovjednika Ustaške vojnice. Prijedlozi su morali sadržavati i obrazloženje za otpust. Dio zapovjednika satnija, bojni i pukovnija samovoljno je uzeo pravo otpusta, na što ih je u studenom 1941. upozorio pukovnik Juco Rukavina, tada zapovjednik Vojnice.⁶²

Potkraj listopada 1942. i Pavelić se osjetio pozvanim prokomentirati stanje u Ustaškoj vojnici. Neželjene, kako ih je nazvao, ispade pojedinih skupina protumačio je nastankom Ustaške vojnice iz naroda i nedostatnom izobrazbom kao i nedostatkom časnika i dočasnika. „Ovakva djela se obično odkrivaju kasnije, kad se prekršitelji nisu mogli pronaći ili se zbog opće nesređenih prilika nije mogao protiv krivaca provesti kazneni postupak”, piše u okružnici. Smatrao je da je Ustaška vojnica dovedena na razinu na kojoj je već moguće pravovremeno reagiranje i zakonsko sankcioniranje počinitelja. Od zapovjednika ustaških postrojbi Pavelić je tražio strogo provođenje izdanih zapovijedi o ponašanju, uključujući postupke pri pothvatima, u kojima se više

⁵⁹ *Isto.*

⁶⁰ *Isto.*

⁶¹ Primjerice, dočasnik Josip Čuić, samovoljno se udaljivši iz postrojbe na mjesec dana, koje je proveo u pijančevanju i druženju sa „ženama nećudorednog glasa”, lišen je čina vodnika i strijeljan početkom 1942. jer je okrnjio ugled Poglavnikove tjelesne bojne. HR-HDA-1549-ZIG NDH, III-50, 363-364; Glavni stožer Ustaške vojnice, Zapovied, br. 32 od 22. veljače 1942. godine. Za druge slučajeve: *Službeni viestnik Ustaške vojnice*, br. 4, 5, 7. 1942., 150; AHM-BiH-NDH: Viši ratni sud. Ks. br. 115/1942 od 19. 11. 1942.; OBHOĐAŠ et al., *Ustaška vojnica* 2, 167.

⁶² HR-HDA-1549-ZIG NDH, III-50, 633; Glavni stožer Ustaške vojnice, Zapovied, br. 47 od 18. studenog 1941. god; *Isto*, III-50, 227-230; Glavni stožer Ustaške vojnice, Zapovied, br. 48 od 19. studenog 1941. god.

nije smjelo dogoditi „da se hotimično ili slučajno ubijaju i stradaju nedužni ljudi, a osobito žene i djeca”, a da okrutni postupci nisu na mjestu ni kada se radi o zločincima, te da se sve mora temeljiti na redovitim sudskim odlukama. Takvo ponašanje držao je izrazom slabe stege i smatrao ga nedostojnim ustaškoga vojnika. Podsjećajući na čast, ustašku hrabrost i plemenitost, Pavelić je pozvao pripadnike Ustaške vojnice da stanu na kraj nedoličnim pojavama u interesu časti i ugleda hrvatskoga naroda, napose Ustaške vojnice. Ustaški zapovjednici poticani su da stanu na kraj nezakonitim postupcima i da, ako do njih dođe, pokrenu istragu i izvijeste Zapovjedništvo Ustaške vojnice. Posebno je zapovjednike stajaćih združova prozvao odgovornima za svaki propušten slučaj upozorivši ih da će prema njima postupiti u skladu sa zakonom.⁶³ Pavelićeva poslanica nastala je u vrijeme odlaska oca i sina Kvaternika s čelnih dužnosti u Ministarstvu domobranstva i Ustaškoj nadzornoj službi. Nije isključeno da je poslanica bila i poruka o tome koga Pavelić drži odgovornim za stanje u državi i Ustaškom pokretu i čijim će uklanjanjem početi novi kurs.⁶⁴

Vrijeme koje je slijedilo pokazalo je da su to bila uglavnom prazna obećanja iako ima nekih naznaka o pokušajima provođenja Pavelićeve okružnice.⁶⁵ Bojnik Delko Bogdanić, zapovjednik XXXIV. ustaške bojne, hvalio se sredinom studenoga 1942. da je na području Gospića suzbio pljačku i otimačinu osoba koje su nosile ustašku i domobransku odoru.⁶⁶ Nešto kasnije zapovjednik V. ustaškog združega, tj. *Crne legije*, bojnik Rafael Boban izvijestio je da mu taktički pridodani „Luburićevi dobrovoljci” iz Ustaškoga obrambenog združega „nisu podesni za posadu u Imotskom kao ni u Dalmaciji iz razloga, što su dosta nedisciplinirani. Pučanstvu krađu kokoši, kao i ostale stvari, te se u narodu priča ‘otišli su nam Talijani koji su nam otimali, pa sad i ovi to isto rade’”.⁶⁷ Mnogo prije, u jednom izvješću iz Sarajeva iz siječnja 1942., Sarajevska ustaška pukovnija (*Crna legija*) prikazana je kao postrojba iz koje su „nestale sve one hrđave pojave koje su bile opažene u prvo doba kod nekih ustaških postrojbi, koje su djelovale u Bosni”.⁶⁸

Kasnije okružnice pokazuju da je ta tvrdnja prihvatljiva samo kao prilog razmatranju utjecaja pojedinih zapovjednika na stanje u postrojbi. Mnogo je ovisilo o zapovjednicima, njihovoj volji i moralu. Utjecaj na postrojbe i stvaranje kohezije nastojali su se pojačati naredbom Glavnoga stožera Ustaške

---

⁶³ HR-HDA-1450, Zbirka gradiva iz inozemnih arhiva, mf D-2379, sn. 623: Poglavnik NDH, Za sve dielove i postrojbe Ustaške vojnice, br. 155 od 31. 10. 1942.

⁶⁴ KRIZMAN, *Pavelić između Hitlera i Mussolinija*, 422-424.

⁶⁵ HR-HDA-1549-ZIG NDH, III-28, 171: Nadzorni odjel Zapovjedništva Ustaške vojnice, br. 371/taj. od 11. 11. 1942.

⁶⁶ HR-DAKA, Zbirka dokumenata NDH: 34. bojna IV. stajaćeg djelatnog sdruga, Ust. bojnik Delko Bogdanić podnaša izvještaj, taj. br. 19 od 16. 11. 1942.

⁶⁷ HR-HDA-1450, Zbirka gradiva iz inozemnih arhiva, mf D-2372, sn. 430: Stožer V. stajaćeg djelatnog sdruga, br. 150/taj. od 4. 12. 1942.

⁶⁸ AHMBiH-NDH: Državni izvještajni i promičbeni ured Predsjedništva Vlade – Podružnica Sarajevo, Izvještaj o političkim prilikama u Sarajevu i okolnim mjestima, V. T. br. 70/42 od 30. 1. 1942.

vojnice časnicima i dočasticima „da budu stalno uz svoju postrojbu, da se zauzmu oko svog ljudstva – nastavom i drugim korisnim radom”. Bili su dužni i stanovati unutar kruga svojih postrojbi. Ljudstvo je moralo biti planski zaposleno, a Glavni je stožer od toga očekivao porast volje za rad među pojedincima, a u postrojbama „progresivan napredak”.⁶⁹

Neki od zapovjednika pokušavali su odredbe i zapovijedi poštovati vodeći računa o položaju ustaša u društvu (primjerice pukovnici Jure Francetić i Ivo Stipković),⁷⁰ a neki, poput bojnika Vjekoslava Maksa Luburića, nisu. Luburić je 13. studenog 1942. u Travniku javno ubio ustašu dragovoljca I. domobranske dobrovoljačke pukovnije na gradskom trgu kada se ovaj pokušao požaliti na postupak časnika prema njima. Taj čin „budući usred dana, na jednom od najživljih djelova grada, izazvao je među prolaznicima silan strah i zaprepasćenje. Viest se je munjevito proširila i stvorila među pučanstvom grada Travnika i okolnih sela veoma mučan utisak i ogorčenje”, zabilješka je reakcije Župske redarstvene oblasti u Travniku. Slijedili su široki prosvjedi protiv Luburića, koji se odmah udaljio iz Travnika u Sarajevo. Uvedeno je izvanredno stanje, na poziv su stigli pripadnici njemačke vojske i počeli voditi uviđaj protiv Luburića. Stigao je i pukovnik Francetić, koji je lokalnim vlastima zamjerio što su zvali Nijemce. Izvješće je završeno djelomičnim pravdanjem Luburića, koji je ubojstvo počinio zbog nedoličnoga ponašanja većega broja pripadnika I. domobranske dobrovoljačke pukovnije, iako se iz izvješća stječe dojam da ubijeni ustaša nije bio prijestupnik.⁷¹ Koliko su Nijemci Luburićev postupak držali opasnim za sigurnosno stanje svjedoči podatak da je bio tema razgovora između njihova opunomoćenoga generala Edmunda Glaisea von Horstenaua i poglavnika 17. studenog 1942. u Zagrebu. Iako je Pavelić njegov čin držao pravilnim jer je spriječio pobunu, Luburić je pritvoren i stavljen pod istragu. Spremnost Nijemaca da Luburića uHITE u slučaju pojavljivanja na njihovu okupacionom području navodi na zaključak da je Luburić preventivno uhićen da bi ga se zaštitilo od Nijemaca.⁷² Luburićev slučaj sugerira da su na njemačko inzistiranje kažnjavani nisko rangirani prijestupnici, a viši su časnici uglavnom bili amnestirani. Pored Luburića, čiji su ustaše u listopadu i studenom 1942. počinili nekoliko masovnih zločina na širem području Jasenovca,⁷³ znakovit je slučaj ustaškoga bojnika Josipa Kurelca, zapovjedni-

⁶⁹ HR-HDA-1450, Zbirka gradiva iz inozemnih arhiva, mf D-2379, sn. 534: GSUV, Jačanje discipline i izvođenje nastave, V.T. br. 429 od 23. 2. 1942.

⁷⁰ HUREM, *Kriza NOP-a u Bosni i Hercegovini*, 211-212.

⁷¹ HR-HDA-1450, Zbirka gradiva iz inozemnih arhiva, mf D-2205, sn. 223-224: Župska redarstvena oblast u Travniku, Strijeljanje ustaše Ante Rojnice u Travniku, br. T. 202-1942 od 17. 11. 1942.

⁷² MILETIĆ, *Koncentracioni logor Jasenovac*, 519-520: Razgovor sa Poglavnikom 17. 11. 1942.; KRIZMAN, *Pavelić između Hitlera i Mussolinija*, 449-450; GLAISE VON HORSTENAU, *Zapisi iz NDH*, 342.

⁷³ HR-HDA-1450, Zbirka gradiva iz inozemnih arhiva, mf D-2205, sn. 180-181: Zapovjedništvo 3. oružničke pukovnije, Nered kod ustaške posade u selu St. Jošavi, J.S. br. 1530/taj. od 13. 11. 1942.; *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, tom V, knj. 9, 444: Glavni stožer od 13. 11. 1942.

ka XXIX. ustaške bojne, koja je 14. lipnja 1943. po povlačenju partizana iz Srebrenice pobila oko 180 osoba u gradiću i okolnim selima, među kojima su znatan dio bili muslimani. Zločin je temeljito istražilo Zapovjedništvo III. domobranskog zbora, a glavni krivac ipak nije kažnjen.⁷⁴ Iako je njegov postupak bio politički iznimno štetan, Kurelac je povučen iz istočne Bosne i poslije (1944. – 1945.) bio zapovjednik VI. ustaškog zdruga u zapadnoj Hercegovini i jugozapadnoj Bosni i VIII. ustaškog zdruga na Banovini.⁷⁵ Na nižoj razini samovolje indikativno je ubojstvo ustaše vojničara Ivana Cendera u 33. pripremnoj bojni potkraj 1942. u Ostrošcu. Njega je zbog žalbe na premorenost ubio poručnik Nikola Gvozden.⁷⁶ Nisam pronašao podatak da je ubojstvo sankcionirano.

„Sada mnogi imaju sasvim drugo mišljenje o vojničarima, videć da ustaše samo ne kolju, već i da kulturno-umjetnički stvaraju”

Lošu percepciju pokušavao je popraviti Odgojni odjel Zapovjedništva Ustaške vojnice, o čijem radu postoje doslovno samo fragmenti. Djelovao je preko okružnica o ponašanju (o odnosima časnika i čarkara, tj. vojničara), distribucijom promidžbenoga materijala, predavanjima i radijskim emisijama. Prva radijska izvedba pod nazivom „Hrvat u borbi” izvedena je 17. listopada 1942. godine. Pri Odgojnom odjelu bio je osnovan pjevački zbor, koji je težišno angažiran za radijske izvedbe. Ustaške vojne glazbe su preustrojene, pa ih je samo PTS imao tri. Osim za ustaše, one su davale priredbe i za građanstvo i domobranstvo. U Zagrebu je kino, tj. slikokaz *Danica* uglavnom nedjeljom prikazivao filmove „koji odgojno i vojnički djeluju”. Za Bosnu i Hercegovinu imenovan je posebni izvjestitelj za odgojno-promidžbeni rad. Za predavanja po postrojbama angažirano je tridesetak stalnih predavača, kojima je to uz redovitu bila dopunska obveza.⁷⁷

Popularizacija vojno-ustaškoga poziva širila se preko lista *Ustaša*, reportažama o radu ustaških postrojbi na terenu čija je dugoročna svrha bila prikupljanje gradiva za izdavanje budućih brošura o toj temi. Populariziralo se fotografiranje, slikarstvo i slične zanimacije s umjetničko-promidžbenim pobudama. U osvrtu na mjesečni rad Odgojnoga odjela u listopadu 1942. njegov glavar pukovnik Mijo Bzik zadovoljno je zaključio da se preko „novinstva i priredaba postiglo” veliko „zanimanje za Ustašku vojniciu, pa sada mnogi

⁷⁴ AHMBiH-NDH: Obći odjel Zapovjedništva III. domobranskog zbora, Pokolj u Srebrenici, br. 2101/taj. od 27. 6. 1943. Izvješće je dio većega spisa Operativnoga odjela Glavnoga stožera MINORS-a, Pokolj u Srebrenici, op. br. 6269/taj. od 30. 6. 1943.; LAZAREVIĆ, „Napad partizana na Srebrenicu”, 71-86.

⁷⁵ OBHOĐAŠ et al., *Ustaška vojnica* 2, 33 i 36.

⁷⁶ HR-HDA-1450, Zbirka gradiva iz inozemnih arhiva, mf D-2379, sn. 544-545: Zapovjedništvo 33. pripreme bojne, br. taj. 288 od 17. 12. 1942.

⁷⁷ HR-HDA-1549-ZIG NDH, III-97, 515-517: Odgojni odjel Zapovjedništva Ustaške vojnice, Pregled rada Odgojnoga odjela, br. 48/taj. od 28. 10. 1942.

imaju sasvim drugo mišljenje o vojničarima, videć da ustaše samo ne kolju, već i da kulturno-umjetnički stvaraju”.⁷⁸ To je rijetko vjerodostojna ocjena nepovoljne percepcije Ustaške vojnice u hrvatskom građanstvu kao vojnoga postroja koji čini zločine i o čemu se Pavelić tih dana oglasio posebnom okružnicom najavljujući oštru promjenu dotadašnjega ustaškoga kursa, o čemu je bilo riječi prije.⁷⁹

U studenom 1942. Odgojni odjel Zapovjedništva Ustaške vojnice uspio je osnovati po jedno kino (slikokaz) u Zvorniku i Bugojnu. U Sarajevu je osnovana glazba, a dogovoreno je da pjevački zbor „Trebević” postane pjevački zbor Odgojnoga odjela Zapovjedništva Ustaške vojnice sa sjedištem u Sarajevu. Radilo se na ustroju još jedne glazbe u Sarajevu s planom dodjele V. ustaškom stajaćem djelatnom zdrugu u Bugojnu. Zanimljiva je ocjena velikoga promidžbenog utjecaja glazbe na „vojnički i ratnički duh među vojničarima”. U studenom 1942. ustaške su glazbe održale nekoliko nastupa na novačkim prisegama ustaša i domobrana. Držana su predavanja vojničarima, ali i pučanstvu (u studenom u Livnu i Tomislavgradu). Napravljena je putujuća knjižnica za ranjenike, ustaše i domobrane. Primjetno je nastojanje rada i s domobranima. Tiskana je i brošura *Krvave tajne planine Kozare*.⁸⁰

Najjači promidžbeni adut Ustaške vojnice bio je pukovnik Jure Francetić i *Crna legija*. „Jure Francetić je danas legendarni junak bosanskih brda i planina. On je živ primjer hrvatskoga tradicionalnog junačtva, slave i veličine. On je utjelovljenje hrvatskih vitezova prošlosti, tih požrtvovanih boraca za pravo i čast hrvatskog imena, tih div-junaka, zaštitnika pravde i poštenja”, zapis je o njemu u listu *Velebit* na godišnjicu osnutka *Crne legije*, s kojom je Francetić poistovjećen.⁸¹ Njegovo promaknuće u čin potpukovnika sarajevski tjednik *Osvit* u članku „Poglavnikovo priznanje Juri Francetiću” popratio je riječima:

„Od prvog dana obnove naše države Juraj Francetić živi i djeluje u Sarajevu. Ustaški skroman, on se je u prvo vrijeme posvetio organiziranju ustaškog pokreta u našim krajevima, bez ikakve buke i samoisticanja, neumorno radeći i dan i noć. On je sigurno prvi i najbolji primjer pravog ustaše kojega nam je Poglavnik poslao, da nam pokazuje put ustaške skromnosti, čestitosti, odlučnosti, stege, kao i neizmjerne privrženosti svojoj Domovini koja ide dotle da se zaboravljaju svi osobni probitci, pa zdravlje i život ako je u pitanju probitak zajednice. ... Njegovo držanje i samoprijegor postali su poslovični u ovom dijelu naše Domovine, gdje, kao sjajan primjer Poglavnikovog ustaše, i kad starog i kod mladog pobuđuje vjeru u veličinu i snagu Ustaškog pokreta.”⁸²

⁷⁸ *Isto*.

⁷⁹ HR-HDA-1450, Zbirka gradiva iz inozemnih arhiva, mf D-2379, sn. 623: Poglavnik NDH, Za sve dielove i postrojbe Ustaške vojnice, br. 155 od 31. 10. 1942.

⁸⁰ HR-HDA-1549-ZIG NDH, III-97, 509-517: Izvješće br. 2. Glavara odgojnog odjela ZU-VOJ-e od 9. 12. 1942.

⁸¹ *Velebit* (Zagreb), br. 7-8, 20. 9. 1942.

⁸² *Osvit* (Sarajevo), br. 4, 15. 3. 1942.

Nakon smrti Francetić je dobio izniman tretman u hrvatskim medijima. *Hrvatski narod*, prestižno glasilo Ustaškoga pokreta, posvetio mu je pune četiri stranice. Posmrtno je odlikovan Zlatnom kolajnom poglavnika Pavelića za hrabrost, koja je nosila pravo na status viteza.⁸³ Sastavni dio Francetićeve karizme uz pohod na Drinu bila je *Crna legija*, koja je poslije prerasla svojega utemeljitelja. Koliko je *Crna legija* iskoračila iz sterilne i strogo nadzirane en-dehazijske promidžbe može se pratiti na naslovnicaama *Sarajevskoga novog lista*. Prva stranica redovito je bila rezervirana za njemačke, japanske, ponekad i talijanske uspjehe. Iznimka, ne tako rijetka, činila se samo kada se poglavnik obraćao javnosti. Od 1. svibnja 1941. do 31. prosinca 1942. samo je dva puta na naslovnici bila vijest koja nije bila vezana za poglavnika i sile Osovine: prvi put 16. travnja 1942., kada je donesen tekst Francetićeve poruke poglavniku s Drine, a drugi put 24. svibnja 1942., po odlasku *Crne legije* u Hercegovinu i Dalmaciju.⁸⁴

Slično je bilo i sa sarajevskim listom *Osvit*. Na naslovnici od 10. svibnja 1942. pod naslovom „Hrvatska ustaška straža na Drini” donesen je članak o *Crnoj legiji* i Francetiću.⁸⁵ Broj od 17. svibnja 1942. na naslovnici ima poruku da je utvrđena „povijesna granica na Drini”.⁸⁶ U osvrtu na godišnjicu osnutka *Crne legije* nezaobilazna je crtica o „granici i vječnoj međi Drini”.⁸⁷ U studenom 1943. tema jednoga članka je „junački i borbeni Sdrug koji će u iztočnoj Bosni ponovno uskrsnuti staru slavu nezaboravne ‘Crne legije’ i postaviti vječnu stražu na Drini”.⁸⁸

Dio mitske slike bio je i prestižni spomen-znak *Crne legije* koji se sudionicima dodjeljivao za borbe na istočnoj granici NDH od veljače do 9. travnja 1942. godine.⁸⁹ Svečana dodjela spomen-znakova i odličja pripadnicima V. ustaškog zdruge i prometnih zdugova uz veliki medijski odjek organizirana je 13. lipnja 1943. u Livnu.⁹⁰ Uz spomen-znak, *Crna legija* prenesena je i na poštanske marke. Seriju od tri marke činili su naslovi: „*Crna legija* u borbi”, „Straža na Drini” (modra marka) i „Jure vitez Francetić”.⁹¹

Crna legija bila je nakon Drugoga svjetskog rata privlačna tema u iseljeničkim krugovima, koji su proširili netočan podatak da je *Crnu legiju* osno-

⁸³ *Hrvatski narod* (Zagreb), br. 694, 30. 3. 1943.

⁸⁴ *Sarajevski novi list* (Sarajevo), br. 286, 16. 4. 1942. i br. 318, 24. 5. 1942.

⁸⁵ *Osvit*, br. 11, 10. 5. 1942.

⁸⁶ *Osvit*, br. 12, 17. 5. 1942.

⁸⁷ *Osvit*, br. 29, 13. 9. 1942.

⁸⁸ *Sarajevski novi list*, br. 760, 3. 11. 1943.

⁸⁹ Znak u obliku štita uzdužno je podijeljen na dva dijela. Na lijevoj strani zid je od cigli i nož s oštricom okrenutom udesno na kojoj piše „Sloboda”. Na desnoj je strani stilizirani prikaz rijeke Drine, što i piše u gornjem dijelu polja. Duž ruba štita nalazi se natpis „Crna legija”. BARAC, POGAČIĆ, *Odlikovanja i znakovlje*, 138-139; *Vjestnik Ministarstva oružanih snaga* (Zagreb), 31. 7. 1943., 633.

⁹⁰ HR-HDA, spisi različitih vojnih postrojbi NDH (1941. – 1945.): Livno 13. lipnja. U potpisu je „Uredništvo vojničkog dnevnika V. sdruge”.

⁹¹ *Sarajevski novi list*, br. 700, 24. 8. 1943.

vao ustaša Bećir Lokmić.⁹² Ta tvrdnja nema uporišta u suvremenim izvorima, ali i danas se zna naći u literaturi.⁹³ Tvrdnja je vjerojatno proizvod potrebe održavanja privida da su Muslimani dio hrvatskoga nacionalnoga korpusa ili pak potpunoga nepoznavanja povjesnice *Crne legije*. Bećir Lokmić, ustaški poručnik, zapovjednik 3. satnije I. ustaške bojne, poginuo je 18. srpnja 1942. u okolici Donjega Vakufa.⁹⁴ Lokmić je bio logornik ustaškoga logora u kojem je osnovana *Crna legija*.⁹⁵ Njegovu smrt i pokop prigodnim osvrtima zabilježio je sarajevski tisak.⁹⁶

Nakon pohoda na Drinu uspjesi oružanih snaga NDH, prvenstveno ustaša *Crne legije* u srpnju i kolovozu 1942. u obrani Bugojna i Kupresa, nisu promidžbeno iskorišteni. Njihovo korištenje značilo bi neizravno priznanje partizanskih uspjeha, posebno nakon tvrdnji da su potpuno uništeni u zajedničkoj njemačko-hrvatskoj operaciji na planini Kozari. Tijekom 1943., sve do kasne jeseni, *Crna legija*, tj. I. i V. ustaški stajaći djelatni zdruk, bila je vrlo rijetko u tisku jer su joj u to vrijeme partizani nanijeli nekoliko teških udaraca u istočnoj i jugozapadnoj Bosni. Ako se i spominjala, razlog je bila dodjela znakova i odličja. U tom razdoblju održavanje legende preuzeo je II. prometni ustaški zdruk iz Sarajeva, čija je nekadašnja II. (smeđa) bojna prometnih zdругova u proljeće 1942. sudjelovala u pohodu na Drinu.⁹⁷ Prvi ustaški zdruk gotovo se nije ni spominjao do studenoga 1943., kada se na velika vrata vratio u medije. U Palama kod Sarajeva 1. studenog 1943. poglavnikov opunomoćenik Ivica Frković i general Fritz Neidholdt, zapovjednik 369. legionarske divizije, obišli su zdruk i zahvalili im za protekle borbe. Tisak je prenio Frkovićev govor, u kojem se među ostalim kaže: „Ja ovih dana idem u Zagreb, da izviestim Poglavnika o prilikama u bosanskoj Hrvatskoj. Sretan sam što ću mu tom prilikom moći reći da su junaci njegove ‘Crne legije’ s kojom se On toliko ponosi opet uskrsnuli u svojoj, staroj, ratničkoj slavi i da su danas kao što su uvijek bili, za Poglavnika i Dom.”⁹⁸ Bolji dani za V. ustaški zdruk Rafaela Bobana došli su tek u 1944., po odlasku iz Hercegovine u Podravinu. Vojnički i promidžbeni vrhunac zdругa bila je obrana Koprivnice u jesen 1944. godine.⁹⁹

⁹² HOS 1941-1945, 31.

⁹³ JELIĆ-BUTIĆ, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska*, 119. Autorica Lokmića navodi kao zapovjednika jedne od dvije sarajevske ustaške bojne; KISIĆ KOLANOVIĆ, *Mladen Lorković*, 291.

⁹⁴ *Službeni viestnik Ustaške vojnice*, br. 12, 28. 10. 1942.

⁹⁵ *Osvit*, br. 23, 2. 8. 1942.

⁹⁶ *Sarajevski novi list*, br. 367, 22. 7. 1942., br. 368, 23. 7. 1942. i br. 369, 24. 7. 1942.

⁹⁷ *Sarajevski novi list*, br. 701, 25. 8. 1943. i br. 721, 17. 9. 1943.

⁹⁸ *Isto*, br. 760, 3. 11. 1943.

⁹⁹ *Ustaša* (Zagreb), br. 45, 5. 11. 1944.

„Među jednokrvnom braćom mora biti ljubav i slaganje u svakom pogledu”

Iz maloga broja dokumenata mogu se iščitati naznake da su postojala mjestimična nesuglasja između ustaša i drugih vojnih struktura kao i samih ustaša po vjerskoj osnovi katolici – muslimani. U siječnju 1942. Zapovjedništvo III. domobranskog zbora obavijestilo je Glavni stožer Ministarstva domobranstva o provokacijama u Sarajevu usmjerenim na izazivanje muslimana protiv katolika.¹⁰⁰ Iz obavijesti nije jasno na koga se konkretno mislilo. Siguran znak međuvjerskoga trvenja među ustašama bila je okružnica Glavnoga stožera Ustaške vojnice od 16. lipnja 1942. o vjerskoj snošljivosti između katolika i muslimana pripadnika Vojnice. „Ponovno upozoravam sve ustaše da među jednokrvnom braćom mora biti ljubav i slaganje u svakom pogledu, a to je moguće ako se međusobno poštiva vjera i običaji. Hrvati islamske vjere mogu biti ponosni, što su, kao što je učio Dr. Ante Starčević, po krvi i jeziku najčišći dio hrvatskog naroda.” Uz ocjenu da islamski Hrvati „tvore kičmu Hrvatskog naroda i jezgro Hrvatskog naroda”, zapovjednicima postrojbi zapovjedbano je da učine sve da i u „svagdanjem životu vlada osjećanje bratske ljubavi između ustaša katolika i muslimana, a sve one, koji bi u nepromišljenosti, naglosti ili šali nanosili uvrede, strogo kažnjavati”.¹⁰¹ Zapovijed je tako sročena da se sa sigurnošću može pretpostaviti da nije bila prva o toj osjetljivoj temi.

Pri međusobnim sukobima ustaša pazilo se je li uzrok na vjerskoj podlozi. Nakon tučnjave na zabavi ustaške mladeži u Vareš Majdanu, u kojoj su sudjelovali i pripadnici *Crne legije*, postavljeno je pitanje je li među razlozima bila vjerska nesnošljivost, što je ustaški zbirnik otklonio spominjući upravo „crnce” kao primjer ustaša „koji su na terenu imali dosta prilike pokazati da je ta misao daleko od njih”.¹⁰² Jedna informacija iz Bugojna navodi na zaključak da to možda i nije tako. Bilo je žalbi na ubojstvo dvojice uglednih muslimana „po nalogu ustaškog nadporučnika Vodopije” potkraj listopada 1942. u Gornjem Vakufu. Mjesec dana poslije jedan je oružnik ubio trgovca muslimana u istom gradiću i prešao u Zapovjedništvo *Crne legije* u Bugojnu.¹⁰³ Čini se da su u Župskoj redarstvenoj oblasti smatrali da ubojstvo ima vjersku podlogu.

Sukob između zapovjednika XVII. ustaške bojne iz Jajca satnika Ante Žličarića i kotarskoga predstojnika iz Bugojna Ibrahima Sidrana zbog bugojanskoga liječnika, po nacionalnosti Židova, postao je u ljeto 1942. predmet interesa Glavnoga stožera Ustaške vojnice, očito zbog mogućnosti da je njegova podloga vjerska nesnošljivost. Na stranu kotarskoga predstojnika stao je i

¹⁰⁰ HR-HDA-1450, Zbirka gradiva iz inozemnih arhiva, mf D-2179, sn. 4: Glavni stožer MINDOM, Izazivanje muslimana u Bosni od strane provokatora, očevid. br. 162/taj. od 15. 1. 1942.

¹⁰¹ HR-HDA-1197-OKZD, br. taj. 740/1942.: Zapovjedništvo 6. oružničke pukovnije, Snošljivost između katolika i muslimana, J. S. br. 1308/taj. od 17. 7. 1942.

¹⁰² AHMBiH-UNS: Zbir Vareš Majdan, br. taj. 3 od 27. 7. 1942.

¹⁰³ AHMBiH-UNS: Župska redarstvena oblast u Jajcu, Prilike pod kojima živi muslimansko pučanstvo u kotaru bugojanskom, br. 3698/42 od 17. 12. 1942.

veliki župan Župe Pliva i Rama Bahrija Kadić. Sukob je predstavljen kao „rad protiv interesa naših Hrvata muslimana”, mislio je ustaški satnik, „te su ovi lažni izvještaji plod jednog nerazumnog svaćanja, da se krivci ako su Hrvati muslimanske vjeroispovjesti nesmiju niti prijaviti, jer je to protiv interesa Hrvata muslimana”. Satnik Žličarić tvrdio je da je sukob izbio jer je odbio dati na uvid svoja izvješća velikom županu.¹⁰⁴

U prosincu 1942. vršitelj dužnosti upravitelja Župske redarstvene oblasti u Jajcu žalio se Glavnom ravnateljstvu za javni red i sigurnost na ponašanje nekolicine pripadnika ustaške bojne u Bugojnu, koji su javno govorili da je „došlo vrijeme da se i muslimani počnu smatrati građanima drugog i trećeg reda”. Od rujna do studenoga 1942. ustaše su ubili nekoliko civila muslimana, zbog čega je Župska redarstvena oblast tražila od Glavnoga stožera Ustaške vojnice i Glavnoga stana poglavnika pokretanje istrage. Župska redarstvena oblast do sredine prosinca 1942. nije imala saznanja da je nešto učinjeno vezano uz to.¹⁰⁵

Sukoba i prepirki koji se mogu držati međuvjerskima bilo je i poslije. Sukobi između ustaša i domobrana 3. gorskog zdruga (tada još domobranske dobrovoljačke pukovnije „Bosanskih planinaca”) zabilježeni su u ljeto 1944. godine. Na putu između Modriče i Gradačca ustaše su 16. srpnja 1944. navodno pucali na domobrane 10. bojne „Bosanskih planinaca”, koji su ih uspjeli protjerati. Idućega dana zapovjednik domobranske bojne upozorio je zapovjednika 3. ustaške satnije XXXIX. ustaške bojne u Garevcu neka upozori svoje ljude da „ovo nije 1941. godina kada su ustaše radile što su htjele, nego da ću za svako njihovo zlodjelo odgovoriti desetstruko”. Dodao je i da se nije do tada dogodilo da je jedan planinac „pukao na Vašeg običnog vojničara, a Vaši prave čak zasjedu na zapovjednika bojne planinaca”.¹⁰⁶ Incidenti su se nastavili, a u jednom dopisu 10. bojne „Bosanskih planinaca” utvrđeno je da je sukob bio na vjerskoj osnovi: muslimani (domobrani dobrovoljci) – katolici (ustaše). Planinci su čak planirali tražiti pomoć lokalnih četnika za sukob s ustašama.¹⁰⁷ Početkom rujna došlo je ponovno do oružanoga sukoba jer su ustaše VI. (bivše XXXIX.) bojne XII. ustaškog zdruga uhitili nekoliko planinaca u Modriči. Uhićeni su pod optužbom za protudržavni rad, odnosno za suradnju s četnicima, što su ustaše uspjeli dokazati kada su zaplijenili dio lokalne pismohrane „Bosanskih planinaca”.¹⁰⁸

¹⁰⁴ HR-HDA-1450, Zbirka gradiva iz inozemnih arhiva, mf D-2379, sn. 295-296: Zapovjedništvo XVII. bojne, br. 644 od 27. 6. 1942.

¹⁰⁵ AHMBiH-UNS: Župska redarstvena oblast u Jajcu, Prilike pod kojima živi muslimansko pučanstvo u kotaru bugojanskom, br. 3698/42 od 17. 12. 1942.

¹⁰⁶ AHMBiH-UNS: 10. bojna Domobranske dobrovoljačke pukovnije Bosanskih planinaca od 17. 7. 1944. Pripadnost ustaša vidi se iz sličnoga, nešto kasnijega dopisa. AHMBiH-UNS: 10. bojna Domobranske dobrovoljačke pukovnije Bosanskih planinaca od 22. 7. 1944.

¹⁰⁷ AHMBiH-UNS: 10. bojna Domobranske dobrovoljačke pukovnije Bosanskih planinaca od 22. 7. 1944.; AHMBiH-NDH: 10. bojna Domobranske dobrovoljačke pukovnije Bosanskih planinaca, br. 111/44. od 22. 7. 1944.

¹⁰⁸ AHMBiH-UNS: Zapovjedništvo 3. sati, VI. bojne 12. ust. sdruga, Izvješće o radu „Bosanskih planinaca” u Modriči, br. 72/taj. od 25. 9. 1945.

Nesporazumi s vjerskim predznakom nastavili su se i poslije na tom području, a bilo ih je i između samih ustaša. Prema tvrdnjama Ratimira Gadže, bivšega kotarskog upravitelja Gračanice, njegov sukob s ustašama XXV. ustaške bojne (uglavnom muslimanima) imao je vjerski predznak. Sukob je izbio zbog njegova pokušaja da na području kotara uvede red, što je prvenstveno značilo prekid ustaškoga krijumčarenja, ali i sprječavanje uništavanja državne imovine, u čemu su navodno predvodili pripadnici spomenute ustaške bojne. Navodno je iz ustaške bojne poručeno „šta hoće šaka šokaca da nama diriguje i sa nama upravlja”. Prema tvrdnjama kotarskoga upravitelja Gadže, postojala je velika nesnošljivost između muslimana ustaša XXV. bojne i ustaša XIV. ustaške bojne, u kojoj su vojnici uglavnom bili katolici s tuzlanskoga područja.¹⁰⁹

Navedeni primjeri možda su nedostatni, ali dovoljan putokaz za zaključak da su međuvjerski odnosi bili daleko od proklamiranih tvrdnji u javnosti NDH. No, nema naznaka da je postojala podvojenost u vrhu Ustaške vojnice u tom pogledu. Tvrdnje nastale u njemačkim obavještajnim krugovima da je *Crna legija* s oko 75 % muslimana u vrijeme Francetićeve zapovijedanja pala na samo 5 % u vrijeme Bobanova zapovijedanja¹¹⁰ ili su svjesno njemačko podmetanje ili su nastale na najnižoj razini njihove obavještajne strukture, koja nije znala ništa o vjerskom sastavu *Crne legije*. Razlog opadanja broja muslimana u *Crnoj legiji* rezultat je vojne politike njemačkih krugova, koji su 13. SS diviziju formirali velikim dijelom od vojnika obiju *Crnih legija*, odnosno I. i V. ustaškoga stajaćega djelatnog zdruge, koji su jednostavno izdvojeni iz postrojbi za popunu SS divizije.¹¹¹

Zaključak

Gradivo ustaških vojnih postrojbi je fragmentarno i samim time utemeljeno je pitanje je li moguće donositi dalekosežne zaključke. Uvažavajući tu činjenicu, držim da je ustaštvo kao koncept ekskluzivnoga hrvatstva imalo velikih problema u svojem ostvarivanju. Potreba za širokom legitimacijskom osnovom otvorila je mogućnost pristupanja Ustaškom pokretu mnogima, pa i znatnom broju onih kojima zbog kriminalne prošlosti nije ondje bilo mjesto. Pritom ne mislimo na političko-ideologijski karakter, nego u smislu u kojem se na problematiku gleda iz resora unutarne sigurnosti. Protežiranje ustaša u sustavu koji je težio totalitarizmu imalo je nepovoljan odraz na izgrađivanje oružane sile države i njezino mjesto u društvu koje je prihvaćalo takvu Hrvatsku. Motiv za odijevanje ustaške odore bilo je, čini se, vrlo rašireno nasto-

¹⁰⁹ AHMBiH-UNS: Kotarska oblast Gračanica, Primopredaja dužnosti upravitelja kotara Ratimira Gadže, k. taj. br. 1 od 4. 1. 1945.

¹¹⁰ KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija*, 83.

¹¹¹ KISIĆ KOLANOVIĆ, *Mladen Lorković*, 291. O 13. SS diviziji i okolnostima njezina ustrojavanja u: REDŽIĆ, *Muslimansko autonomaštvo i 13. SS divizija*; LEPRE, *Himmler's Bosnian Division*; SUJEJMANPAŠIĆ, *13. SS divizija „Handžar”*.

janje vojnih obveznika da služe redovitu vojnu službu doslovno na kućnom pragu. Iz toga je očito da je vojno krilo Ustaškoga pokreta bilo kudikamo više „domobranski” tip vojne organizacije od službenoga Domobranstva, koje se popunjavalo i koristilo eksteritorijalno. Promidžbeni aduti poput pukovnika Jure Francetića i *Crne legije* jako su eksploatirani i s njima se nastojala stvoriti slika koja je više bila iznimka nego pravilo. Ima naznaka da je bilo mnogo više pojava koje su narušavale sliku koja se željela stvoriti od onih koje su stvarale takvu predodžbu. Ostale pojave koje susrećemo u ustaškim postrojbama, uz ogradu da nema točnih pokazatelja u kolikoj su mjeri bile raširene, mogu se smatrati uobičajenima za sve vojničke sastave u ratu: od nedoličnoga ponašanja do ozbiljnih pojava narušavanja reda, rada i stege, prvenstveno kroničnoga alkoholizma i, čini se, raširenoga bludničenja, koje je za posljedicu imalo spolne bolesti, koje kao takve nisu mogle ostati samo unutar uniformiranoga dijela društva nego su se širile dalje. No svakako najozbiljniji problem koji se negirao bio je odnos motiviran vjerskim razlikama između katolika i muslimana, koji je na pojedinim područjima bio vrlo zategnut i daleko od idilične slike kakva se tijekom rata, a i poslije u emigraciji, nastojala pokazati.

Arhivski i neobjavljeni izvori

AHMBiH-NDH: Arhiv Historijskog muzeja Bosne i Hercegovine, Sarajevo, spisi Nezavisne Države Hrvatske.

AHMBiH-UNS: Arhiv Historijskog muzeja Bosne i Hercegovine, Sarajevo, spisi Ustaške nadzorne službe.

HR-DAKA, Zbirka dokumenata NDH: Hrvatska, Državni arhiv u Karlovcu, Zbirka dokumenata Nezavisne Države Hrvatske 1941. – 1945.

HR-HDA: Hrvatska, Hrvatski državni arhiv, Zagreb:

– fond 0250-UV: Ustaška vojnica.

– fond 0488, Glavno zapovjedništvo oružništva NDH.

– fond 0492-DPZBj: DomobrANSKO popunidbeno zapovjedništvo Bjelovar.

– fond 1197-OKZD: Oružničko krilno zapovjedništvo Dubrovnik.

– fond 1450, Zbirka gradiva iz inozemnih arhiva: Zbirka mikrofilmova gradiva iz inozemnih arhiva koje se odnosi na Hrvatsku, serija mikrofilmova iz Vojnog arhiva u Beogradu.

– fond 1549-ZIG NDH: Zbirka zapisa upravnih i vojnih vlasti Nezavisne Države Hrvatske i Narodnooslobodilačkoga pokreta (nekadašnja Zbirka izvornog gradiva Nezavisne Države Hrvatske).

– spisi različitih vojnih postrojbi NDH (1941. – 1945.).

Objavljeni izvori i tisak

GLAISE VON HORSTENAU, Edmund. *Zapisi iz NDH*. Zagreb: Disput, 2013.

Hrvatski narod (Zagreb), 1943.

KVATERNIK, Slavko. *Odgoj i značaj hrvatskog domobrana*. Zagreb: Novinski odsjek Ministarstva hrvatskog domobranstva, 1941.

MAREVIĆ, Josip. *Duhovni odgoj i obće stručna naobrazba hrvatskog domobranskog starješine*. Zagreb: Hrvatski tiskarski zavod d.d., 1942.

MILETIĆ, Antun. *Koncentracioni logor Jasenovac 1941-1945*, sv. I. Beograd: Narodna knjiga; Spomen-područje Jasenovac, 1986.

Narodne novine (Zagreb), 1942.

Osvit (Sarajevo), 1942.

Sarajevski novi list (Sarajevo), 1942. i 1943.

Službeni viestnik Ustaške vojnice (Zagreb), 1942.

Ustaša (Zagreb), 1944.

Ustaša govori. Zagreb, 1941.

Velebit (Zagreb), 1942.

Vjestnik Ministarstva oružanih snaga (Zagreb), 1943.

Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije. Beograd: Vojnoistorijski institut, tom IV, knj. 31, 1968; tom V, knj. 9, 1955; tom V, knj. 34, 1968.

Literatura

BARAC, Borna; POGAČIĆ, Siniša. *Odlikovanja i znakovlje Nezavisne Države Hrvatske 1941-1945*. Zagreb: Naklada Obol, 1998.

BARIĆ, Nikica. „Pučko-ustaški zbor generala Metzgera i općenarodna obrana u NDH krajem Drugog svjetskog rata”. *Časopis za suvremenu povijest* 32 (2000), br. 1: 29-49.

BARIĆ, Nikica. *Ustroj kopnene vojske domobranstva Nezavisne Države Hrvatske, 1941. – 1945*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2003.

GOLDSTEIN, Ivo. *Holokaust u Zagrebu*. Zagreb: Židovska općina Zagreb; Novi Liber, 2001.

HOS 1941-1945. Buenos Aires: Artes Gráficas Negri S. R. L., 1985.

HUREM, Rasim. *Kriza NOP-a u Bosni i Hercegovini krajem 1941. i početkom 1942*. Sarajevo: Svjetlost, 1972.

JAREB, Mario. *Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941. godine*. Zagreb: Školska knjiga; Hrvatski institut za povijest, 2006.

JELIĆ-BUTIĆ, Fikreta. *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941-1945*. Zagreb: SN Liber; Školska knjiga, 1978.

KISIĆ KOLANOVIĆ, Nada. *Mladen Lorković – ministar urotnik*. Zagreb: Golden marketing; Hrvatski državni arhiv, 1998.

KISIĆ KOLANOVIĆ, Nada. *NDH i Italija*. Zagreb: Naklada Ljevak; Hrvatski institut za povijest, 2001.

KRIZMAN, Bogdan. *Ante Pavelić i ustaše*. Zagreb: Globus, 1978.

KRIZMAN, Bogdan. *Pavelić između Hitlera i Mussolinija*. Zagreb: Globus, 1980.

LAZAREVIĆ, Đorđe. „Napad partizana na Srebrenicu juna 1943. i ustaške represalije nad civilnim stanovništvom”. *Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne VII* (1967): 71-86.

LEPRE, George. *Himmler's Bosnian Division*. Atglen: Schiffer Military History, 1997.

MARIJAN, Davor. „Ustaške vojne postrojbe 1941. – 1945.” Magistarski rad, Sveučilište u Zagrebu, 2004.

OBHOĐAŠ, Amir; WERHAS, Mario; DIMITRIJEVIĆ, Bojan; DESPOT, Zvonimir. *Ustaška vojnica 2. Oružana sila Ustaškog pokreta u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941. – 1945*. Zagreb: Despot Infinitus, 2013.

RADELIĆ, Zdenko. *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. – 1950*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest; Dom i svijet, 2002.

REDŽIĆ, Enver. *Muslimansko autonomaštvo i 13. SS divizija*. Sarajevo: Svjetlost, 1987.

SADKOVICH, James J. *Italija i ustaše 1927. – 1937*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2010.

SUJEJMANPAŠIĆ, Zija. *13. SS divizija „Handžar”. Istine i laži*. Zagreb: Kulturno društvo Bošnjaka „Preporod”, 2000.

TERZIĆ, Velimir. *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941. Uzroci i posljedice poraza*, sv. 2. Beograd; Ljubljana; Titograd: Narodna knjiga; Partizanska knjiga; Pobjeda, 1983.

TOMASEVICH, Jozo. *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941-1945. Okupacija i kolaboracija*. Zagreb: EPH; Novi Liber, 2010.

SUMMARY

Between Desire and Reality: An Ustasha in Military Uniform

Using modest and fragmentary sources, this paper studies the discrepancy between that which was desired and that which was achieved within the military branch of the Ustasha organisation during World War II. The material originating from the Ustasha military units is fragmentary and it is therefore questionable whether one can make any far-reaching conclusions at all. The acceptance of the Ustasha concept of Croatianness was expected of all members of the Ustasha party and, due to the state of war, especially among members of its military branch. Within this concept of exclusive Croatianness, the Ustasha declaratively imposed high standards of behaviour upon themselves, but these would prove difficult to achieve. The need for a broader legitimation basis opened the possibility of joining the Ustasha movement to many people, including those who were unsuitable. The favouring of Ustashes within a system striving towards totalitarianism reflected poorly upon efforts to build the military forces of the Independent State of Croatia and their place within a society that accepted such a state. In addition to various benefits, the primary motive for putting on an Ustasha uniform was the opportunity for those performing compulsory military service to serve literally at their doorsteps. Other phenomena characteristic of Ustasha units, with the caveat that there is no indication of how widespread they were, can be considered common among all military units in the war: from misconduct to serious breaches of order, work, and discipline – primarily chronic alcoholism and, it seems, widespread fornication, which resulted in sexually transmitted diseases that didn't remain within the uniformed part of society, but continued spreading beyond it. However, the most serious, and officially denied, problem were the relations between Catholics and Muslims, which were very strained in many areas and far from the idyllic picture often presented during the war and later in émigré circles. Propaganda trumps such as Colonel Jure Francetić and the *Black Legion* were maximally exploited and used to paint a picture that was in reality more of an exception than the rule.

Key words: World War II; Independent State of Croatia; Ustashes; the “Black Legion”; religious intolerance